

УДК 627.92:658

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/161-13>**Онокало В. Г.**кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет водного господарства
та природокористування, м. Рівне**Onokalo Vadym**

National University of Water and Environmental Engineering, Rivne

ЕФЕКТИВНА ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Досліджено теоретичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємств у розрізі економічної ефективності використання їхніх ресурсів. Розглянуто та проаналізовано методи, методики й аспекти різних підходів до оцінки ефективності діяльності підприємств та їхніх ресурсів. На нашу думку, для формування загального висновку про ефективність діяльності підприємств доцільно використовувати комплексну систему показників, яка включає показники ефективності: робочої сили, засобів та предметів праці; управління та організації; техніки та технології; конкуренції, попиту та пропозиції. Під час оцінки економічної ефективності використання ресурсів підприємств необхідно застосовувати дві групи критеріїв, одна з яких передбачає оцінку економічної ефективності та включає у себе показники терміну окупності, чистої теперішньої вартості та внутрішньої ставки дохідності, а інша – оцінку конкурентоспроможності, ефективності попиту, ефективності пропозиції, засновану на визначенні показників частки ринку.

Ключові слова: підприємство, ресурси, ефективність, оцінка, аналіз, прибуток, показники, термін окупності.

EFFECTIVE EVALUATION OF BUSINESS ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS

The notion of efficiency as an economic category has been sufficiently researched in the domestic and foreign economic literature, but so far there is no unambiguous clear interpretation of the economic essence of this category and the only criteria by which it can be evaluated quantitatively and qualitatively. This is largely due to the complexity and versatility of the efficiency category. Today, the problem of efficiency occupies a key position in economic science and practice. The overall concept of efficiency is broad enough and is applied in a wide variety of fields. In the article proposals to determine the efficiency of capital turnover, either in terms of production costs or on the basis of net profit or consumed resources – we consider partial, those that do not reflect the main purpose of the enterprise. These proposals can be used to evaluate the effectiveness of the use of individual components of capital, production space and equipment, cash. In our opinion, it is advisable to use a comprehensive scorecard that combines all of these approaches to form an overall conclusion about the enterprise's performance. Having considered the essence of the category "efficiency" and the basis of approaches to its definition, the article explores theoretical approaches to assessing the efficiency of enterprises in terms of economic efficiency of using their resources. The methods, techniques and aspects of different approaches to the evaluation of the effectiveness of the enterprises and their resources are considered and analyzed. In our opinion, it is advisable to use a comprehensive system of indicators, which includes indicators of efficiency of: labor, means and objects, to form a general conclusion about the effectiveness of the enterprises; management and organization; engineering and technology; competition, supply and demand. In assessing the cost-effectiveness of using enterprise resources, two sets of criteria should be applied, one of which provides for cost-effectiveness assessment and includes indicators of payback, net present value and internal rate of return, and the other of competitiveness, demand efficiency, supply efficiency based on determining market share indicators.

Keywords: enterprise, resources, efficiency, estimation, analysis, profit, indicators, payback period.

JEL classification: L30, L32

Постановка проблеми. В умовах ринку для забезпечення економічного розвитку підприємства змушені постійно контролювати і підвищувати економічну ефективність своєї діяльності в розрізі ресурсів. Поняття ефективності як економічної категорії достатньо досліджувалося у вітчизняній і зарубіжній економічній літературі, проте до цього часу немає однозначного чіткого трактування економічної сутності даної категорії та єдиних критеріїв, за якими вона може бути оцінена кількісно й якісно. Значною мірою це пояснюється складністю і багатогранністю категорії ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблема ефективності займає ключове положення в економічній науці і практиці. Загальне поняття

ефективності є достатньо широким і уживається в найрізноманітніших сферах. Розглянемо сутність категорії «ефективність» та основні підходи до її визначення.

Поняття «ефективність» В. Кулішов [1, с. 248] характеризує як співвідношення результатів та витрат.

Термін «ефект» у перекладі з латинської означає «результат». Отже, категорія «ефективність» може інтерпретуватись як «результативність» [2, с. 356]. Термін «ефект» має значення результату, наслідку зміни стану певного об'єкта, зумовленої дією зовнішнього або внутрішнього чинника.

Фактично визначення ефективності діяльності підприємства полягає в оцінці його результатів. Такими результатами можуть бути обсяги виготовленої продукції в натуральному чи вартісному виразі або при-

буток. Але ж сама по собі величина цих результатів не дає змоги робити висновки про ефективність або неефективність роботи підприємства, оскільки невідомо, якою ціною отримані ці результати. Звідси, для отримання об'єктивної оцінки ефективності підприємства необхідно також урахувати оцінку тих витрат, що дали змогу одержати ті чи інші результати.

В економічній літературі запропоновано безліч концептуальних підходів до оцінки економічної ефективності. К.В. Півоваров намагається оцінити ефективність використання ресурсного потенціалу підприємства, враховуючи витрати, випадні з категорії «оборотні кошти», а саме: річний фонд заробітної плати, витрати води, електроенергії, газу і тепла [3, с. 68]. І.Н. Герчикова пропонує рахувати ефективність щодо реальних витрат виробництва. При цьому вона вважає, що ефективність слід визначати за рентабельністю активів, власного капіталу і позикового капіталу [4, с. 287]. А.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін пропонують визначати ефективність авансованих ресурсів і ефективність спожитих ресурсів, а також оборотність та рентабельність коштів або їхніх джерел [5, с. 255]. О.В. Єфімова доходить висновку, що ефективність доцільно визначати за рентабельністю використаного капіталу, причому в разі залучення позикових засобів треба враховувати також фінансові витрати (відсотки). Прибуток для визначення рентабельності слід брати той, що залишається у розпорядженні підприємства, тобто чистий [6, с. 363].

Г. Шмален одним із наріжних каменів діяльності підприємства в умовах ринкової економіки називає економічність. Під економічністю автор розуміє отримання певного результату за найменших витрат або заданого обсягу витрат. Основними показниками діяльності підприємства в ринкових умовах Г. Шмален називає фінансову стійкість і прибуток (рентабельність). Причому під останньою він розуміє рентабельність власного капіталу і рентабельність усього капіталу, вкладеного в підприємство [7, с. 150].

Приведені вище пропозиції визначати ефективність оборотності капіталу або щодо витрат виробництва (І.Н. Герчикова), або на основі чистого прибутку (О.В. Єфімова), або щодо спожитих ресурсів (А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін) ми вважаємо частковими, такими, що не відображають основної мети діяльності підприємства або що відображають її неповно. Ці пропозиції можна застосовувати під час оцінки ефективності використання окремих складових елементів капіталу, виробничих площ і устаткування, грошових коштів і т. п. На нашу думку, для формування загального висновку про ефективність роботи підприємства доцільно використовувати комплексну систему показників, яка поєднує всі названі підходи.

Із поглибленням досліджень даної категорії змінювалися підходи до визначення й оцінки ефективності. Так, якщо роботи науковців кінця XIX – початку XX ст. присвячувалися пошуку шляхів ефективного виробництва на рівні виконавців виробничих процесів, то поступово акценти зміщувалися у бік управління ефективністю на рівні організації та економічної системи.

Проблема вибору найбільш прийняттого методу оцінки ефективності діяльності підприємства в сучасних умовах з урахуванням нових чинників, що впливають на результативність функціонування підпри-

ємства, є досить актуальною і потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає у розкритті сутності оцінки ефективності діяльності підприємств, дослідженні особливостей теоретико-методичних підходів до оцінювання ефективності діяльності підприємств у сучасних умовах господарювання та обґрунтуванні системи показників для її оцінки.

Виклад основного матеріалу. Оскільки ефективність діяльності підприємства являє собою результат взаємодії елементів виробничого процесу: робочої сили, предметів праці і засобів праці, система показників ефективності складається з показників ефективності їх використання на підприємстві.

Більшість дослідників до числа узагальнюючих відносить показники рентабельності. Рентабельність – це відношення корисного результату виробничо-господарської діяльності до величини сукупних затрат на його отримання. Показник рентабельності узагальнює інші показники ефективності і дає змогу досліджувати сукупність чинників, які впливають на кінцевий результат роботи підприємства. Він має чіткий економічний зміст, є наскрізним, порівняним у часі та просторі. Показник рівня рентабельності набув у вітчизняній практиці найбільшого поширення для оцінки й аналізу економічної ефективності.

Як узагальнюючий показник результатів діяльності підприємств часто використовується показник прибутку. Але, на думку А.Д. Шеремета, прибуток в абсолютному вираженні не має властивості сукупного ефекту, він містить у собі такі фактори, як собівартість продукції, збільшення обсягу продукції, її якість, асортимент і т. ін., але не відображає результати застосування ресурсів, тобто авансування капіталу, що проявляється тільки в показнику рентабельності [5, с. 127]. А на думку Марка Брауна, «компанія може демонструвати прибуток у бухгалтерському балансі, але у дійсності працювати у збиток, якщо згадати про вартість капіталу, необхідного для управління бізнесом. Тому прибуток може виявитися тим показником, який уводять менеджерів в оману під час оцінки фінансового успіху» [8, с. 205].

Для загальної оцінки ефективності діяльності використовують різні методи: метод сум (наприклад, суми приростів індексів, які характеризують зміни продуктивності праці, фондівіддачі, матеріалівіддачі); метод суми місць, яких дістали підприємства по різних відібраних показниках: найменша сума місць означає перше місце в рейтингу підприємства і т. д.; метод бальної оцінки, коли кожен показник має свій вагомий бал і в балах же оцінюється приріст показників за певною шкалою (у теорії керування для цієї мети були розроблені способи об'єднання різних показників, не пов'язані з їх підсумовуванням і розподілом (векторна оптимізація, область Каретто й ін.)); «метод відстаней» для рейтингової оцінки об'єктів аналізу; метод розрахунку середньгеометричної (середньоарифметичної) величини з приватних показників, виражених у відносній формі. Загальним недоліком розглянутих методик є їх слабка економічна обґрунтованість, оскільки одержувані на їхній основі узагальнюючі показники не мають економічної сутності, але вони широко використовуються для цілей порівняльної комплексної оцінки ефективності діяльності.

У математичній статистиці обґрунтовано пропозиції про доцільність використання багатofакторних рівнянь регресії, з яких за кожним показником розраховуються коефіцієнти еластичності (коефіцієнт еластичності показує, на скільки відсотків у середньому змінюється функція зі зміною аргументу на один відсоток за фіксованого значення інших аргументів). Вони відображають залежність загальних показників від виробничих факторів, дають змогу точно визначити фактор, за яким виявляються резерви підвищення результативності господарської діяльності; дають змогу виявити об'єкти з більш високим рівнем ефективності; надають можливість кількісно виміряти економічний ефект від упровадження передового досвіду і проведення організаційно-технічних заходів.

Більш суттєвими підходами до загальної оцінки ефективності виробництва є метод визначення приросту ресурсу на 1% приросту обсягу продукції та метод визначення частки впливу інтенсифікації на збільшення продукції, взяте за 100%. Частка впливу екстенсивного фактора на приріст продукції визначається як відношення темпу приросту кожного виду ресурсів до темпу приросту продукції, а частка впливу інтенсивного фактора – як різниця між одиницею і часткою впливу екстенсивного фактора.

Окремі автори пропонують розраховувати економію основних промислово-виробничих фондів, предметів праці, фонду заробітної плати, нормованих оборотних коштів та ін. Перераховані показники характеризують усі основні зміни у виробничій діяльності господарського об'єкта, а отже, й її ефективність. Разом із тим ця характеристика носить переважно якісний характер. Кількісна ж оцінка результатів аналізу виробничої діяльності підприємства у цілому за цими показниками неможлива в силу їх непорівняності. У зв'язку із цим пропонується використовувати методи суми відносних економій по виробничих і фінансових ресурсах або показника приросту народногосподарського ефекту в результаті виробничої діяльності господарського об'єкта.

Головним недоліком вищенаведених методик оцінки й аналізу економічної ефективності використання ресурсів у ринкових умовах господарювання є відсутність залежності їх від конкурентних позицій підприємства і ступеня задоволення ринкового попиту.

Щоб якось урахувати ринковий характер діяльності суб'єктів економіки, вживаються спроби доповнити існуючу систему оцінки виробничої діяльності показниками, що відображають конкурентні позиції підприємства. Для цього використовуються показники питомої ваги продукції підприємства в загальному обсязі аналогічної продукції на ринках збуту, ймовірності появи конкурентних видів продукції на ринках підприємства, конкурентоздатності продукції підприємства порівняно з продукцією інших фірм. Однак і в даній системі показників оцінки підприємницької діяльності практично не приділена увага ступеню задоволення споживчого попиту, а цей показник правомірно віднести до числа основних, тому що підприємницька діяльність орієнтована на одержання підприємницького доходу за рахунок найбільш повного задоволення споживчого попиту за мінімальних затрат і високого рівня якості продукції в гранично короткий термін. Інакше кажучи, у запропонованих методиках відсутні оцінки

росту ефективності функціонування підприємства залежно від ступеня задоволення ринкового попиту.

Оцінка ефективності діяльності підприємства переважно проводиться на основі показників ефективності за напрямками його діяльності, а саме ресурсного, організаційного, технологічного [9, с. 66–67]. На нашу думку, вона буде неповна без ринкового складника, а саме ефективності конкуренції, ефективності попиту, ефективності пропозиції.

Перший із них – ресурсний – відображає першочергову необхідність аналізу ефективності використання наявної матеріальної бази виробництва та живої праці.

У межах організаційного напрямку здійснюється пошук можливостей підвищення ефективності тих проектів, що відбуваються на підприємстві. При цьому насамперед увага звертається на ефективність управління.

У межах ринкового напрямку здійснюється пошук можливостей підвищення ефективності на підприємстві і поза нього. При цьому насамперед увага звертається на ефективність конкуренції та попиту і пропозиції.

І, нарешті, останнім (але не за важливістю) напрямком пошуку можливостей підвищення ефективності є технологічний. Вирішення проблеми технологічного відставання особливо актуальне для українських підприємств.

Кожен із наведених підходів має свої спрямованість і переваги, але слід зауважити, що більшість методик, які дотепер використовуються в Україні для оцінки й аналізу ефективності діяльності підприємств, має низку недоліків: вони дають змогу визначити і проаналізувати ефективність діяльності «ізолюваних» від ринкових умов підприємств, повною мірою визначити і проаналізувати вплив внутрішніх чинників на ефективність, але практично не враховують вплив зовнішніх ринкових; не дають змоги оцінити ефективність функціонування капіталу підприємства, втіленого у знаннях і кваліфікації співробітників, здатність підприємства утримувати й залучати нових клієнтів, рівень корпоративної культури; мають ретроспективний (історичний) характер цих показників, що значно зменшує їх цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень; у низці випадків загальноприйняті показники оцінки ефективності не пов'язані між собою взаємозалежністю.

Існують два основних методи оцінки ефективності:

- прості (статичні);
- динамічні (методи дисконтування).

До статичних методів оцінки ефективності відносять розрахунок звичайного строку окупності капіталовкладень і простої норми прибутку.

1. Звичайний термін окупності (Ток), років – це розрахунковий період відшкодування капіталовкладень (інвестицій) за рахунок прибутку.

2. Проста норма прибутку (рентабельність капіталу).

Показує ту частину капіталовкладень, що повертається інвестору у вигляді прибутку за один інтервал планування.

Недоліком методу окупності є те, що під час розрахунку терміну окупності не враховуються зміна вартості грошей у часі та те, що він не відображає рівня прибутковості проекту після терміну окупності.

Динамічні методи оцінки ефективності більш точні і знаходять широке розповсюдження у світовій практиці. Вони засновані на методах дисконтування і базуються на цілій низці принципів.

1. Оцінка відшкодування інвестиційного капіталу за рахунок чистого грошового потоку (надходжень у вигляді сум чистого доходу або прибутку, економії собівартості), а також суми амортизаційних відрахувань.

2. Дисконтування (приведення до теперішньої вартості) як інвестиційного капіталу, так і сум грошового потоку.

3. Вибір диференційованої ставки відсотка (дисконтної ставки) у процесі дисконтування грошового потоку.

4. Варіація значень використовуваної ставки процента для дисконтування залежно від цілей оцінки.

За ставку процента для дисконтування можна прийняти: середню депозитну або кредитну ставку, ставку позичкового процента; індивідуальну норму прибутковості (рентабельності) капіталовкладень з урахуванням рівня інфляції, рівня ризику і ліквідності; альтернативну норму прибутковості капіталовкладень або поточної експлуатаційної діяльності.

Процес оцінки ефективності капіталовкладень має три етапи.

Перший етап – розрахунок обсягу капіталовкладень і суми майбутніх грошових надходжень (потоків).

Другий етап – дисконтування. Очікувані грошові надходження зводяться до теперішньої вартості шляхом множення на ставку дисконту.

Третій етап – оцінка ефективності. Порівнюючи теперішню вартість дисконтованих очікуваних грошових надходжень і витрат, оцінюють ефективність капіталовкладень. Якщо дисконтована вартість надходжень (потоків) вище, ніж витрати (відтоки), то проєкт приймають до реалізації, в іншому разі – відхиляють.

Оскільки вартість грошей у часі змінюється (під впливом інфляції, ризиків та інших чинників), то для забезпечення порівняності вартісних оцінок різночасових результатів господарської діяльності підприємства і витрат необхідно приводити витрати і результати до одного моменту часу. Прийнято приводити їх до року початку реалізації проєкту за допомогою процедури дисконтування шляхом множення на відповідний множник:

$$\frac{1}{(1 + \alpha)^n}, \quad (1)$$

де α – ставка дисконту, частки од. (приймається у розмірі відсоткової ставки банку по кредиту або можна прийняти у розмірі 24–28%); n – кількість періодів, що відділяють грошовий потік i -го періоду від розрахункового періоду.

Розглянувши всі вищевказані методи оцінки ефективності, можна зробити висновок, що всі методи мають певні недоліки, а отже, є неможливим визначення якось одного певного критерію, що означає багатокритерійність підходу до визначення економічної ефективності. Порівняно з методом терміну окупності методи дисконтування мають низку переваг, оскільки вони розглядають грошові потоки, а не прибуток від реалізації проєкту та враховують зміну вартості грошей у часі.

Висновки. Узагальнюючи вищевказане, зазначимо, що більшість методик, які дотепер використовуються в Україні для оцінки й аналізу ефективності використання ресурсів підприємств, має низку недоліків: вони дають змогу визначити і проаналізувати ефективність діяльності «ізольованих» від ринкових умов підприємств, повною мірою визначити і проаналізувати вплив внутрішніх чинників на ефективність, але практично не враховують вплив зовнішніх ринкових; відсутні оцінки росту ефективності функціонування підприємства залежно від ступеня задоволення ринкового попиту: не дають змоги оцінити ефективність функціонування капіталу підприємства, втіленого у знаннях і кваліфікації співробітників, здатність підприємства утримувати й залучати нових клієнтів, рівень корпоративної культури; мають ретроспективний (історичний) характер цих показників, що значно зменшує їх цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень.

На нашу думку, для формування загального висновку про ефективність діяльності підприємства доцільно використовувати комплексну систему показників, яка включає показники ефективності робочої сили, засобів та предметів праці; управління та організації; техніки та технології; конкуренції, попиту та пропозиції.

Для оцінки ефективності використання ресурсів підприємств необхідно застосовувати дві групи критеріїв, одна з яких передбачає оцінку економічної ефективності та включає у себе показники терміну окупності, чистої теперішньої вартості та внутрішньої ставки дохідності, а інша – оцінку конкурентоспроможності, ефективності попиту, ефективності пропозиції, засновану на визначенні показників частки ринку.

Список використаних джерел:

1. Кулішов В.В. Мікроекономіка : навчальний посібник. Львів : Магнолія 2006. 2019. 332 с.
2. Шегда А.В. Економіка підприємства : навчальний посібник. Київ, 2010. 239 с.
3. Пивоваров К.В. Финансово-экономический анализ хозяйственной деятельности коммерческих организаций. Москва, 2009. 120 с.
4. Герчикова И.Н. Менеджмент : учебник. Москва, 2015. 510 с.
5. Шеремет А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия : учебник, Москва, 2019. 374 с.
6. Ефимова О.В. Финансовый анализ современный инструментарий для принятия экономических решений. Москва, 2014. 348 с.
7. Шмален Г.Г. Основы и проблемы экономики предприятия. Москва, 2010. 189 с.
8. Браун М.Г. Сбалансированная система показателей: на маршруте внедрения / пер. з англ. Ю. Сакулина. Москва, 2005. 224 с.
9. Небава М.І. Економіка підприємства : навчальний посібник. Вінниця, 2011. 117 с.

References:

1. Kulishov V.V. (2019) Mikroekonomika: navchalnyj posibnyk [Microeconomics: a textbook]. Ljviv: Maghnolija 2006. (in Ukrainian)
2. Sheghda A.V. (2010) Ekonomika pidpryjemstva: navchalnyj posibnyk [Enterprise economics: a textbook]. Kyjiv: Centr uchbovoho literatury. (in Ukrainian)
3. Pivovarov K.V. (2009) Finansovo-ekonomicheskij analiz khozyaystvennoy deyatel'nosti kommercheskikh organizatsiy [Financial and economic analysis of business activities of commercial organizations]. Moscow: trgovaya korporatsiya "Dashkov i K". (in Russian)
4. Gerchikova I.N. (2015) Menedzhment: uchebnik [Management: a textbook]. Moscow: Unity. (in Russian)
5. Sheremet A.D. (2019) Analiz i diagnostika finansovo-khozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiya : uchebnik [Analysis and diagnostics of the financial and economic activities of the enterprise: textbook]. Moscow: INFRA-M. (in Russian)
6. Efimova O.V. (2014) Finansovyy analiz sovremennyy instrumentariy dlya prinyatiya ekonomicheskikh resheniy [Financial analysis is a modern toolkit for making economic decisions]. Moscow: Omega-L. (in Russian)
7. Shmalen G.G. (2010) Osnovy i problemy ekonomiki predpriyatiya [Fundamentals and problems of enterprise economics]. Moscow: "Finance and statistics". (in Russian)
8. Braun Mark Grem. (2005) Sbalansirovannaya sistema pokazateley : na marshrute vnedreniya [Balanced scorecard: on the implementation route]. Moscow: Альпина Бизнес Букс. (in Russian)
9. Nebava M.I. (2011) Ekonomika pidpryjemstva: navchalnyj posibnyk [Enterprise Economics: A Textbook]. Vinnycja: Vinnitsa National Technical University. (in Ukrainian)